

רשמים אוטוביוגרפיים

צבי לם

אבי, פרופ' צבי לם, נולד בפולין ב־1921 ועלה לארץ ב־1938. הוא הגיע לעולם החינוך במקרה, אחרי שכחייל בצבא הבריטי בימי מלחמת העולם השנייה נשלח על ידי מוסדות היישוב להקים בתי ספר לילדים יהודים באיטליה, תחילה בעיר פָּארי, ולאחר מכן ברומא ובליבורנו. שלב נוסף בדרכו החינוכית היה כשימש מורה בכפר הילדים מאיר שפיה, מיד בסיום לימודיו בסמינר למורים. להלן מובאים קטעים מתוך אוטוביוגרפיה שעמל עליה בשנים האחרונות לחייו העוסקים בשלבים אלה של חייו המקצועיים ונותנים מעט מהצבע והפרספקטיבה שבה אפיינו את סיפוריו. הקטעים נערכו קלות, הן כדי לקצור והן כדי להתמקד ברשמים שהעלה צבי על חינוך והוראה.

אהוד לם, נובמבר 2017

פָּארי

זה התרחש בימי הקרב על נהר וולטורנו (אם איני טועה בשמו של הנהר) בדרומה של איטליה, בימי מלחמת העולם השנייה, זמן לא רב אחרי פלישת כוחות בעלות הברית לסלרנו. באותו יום הוטל עליי, נהג משאית ביחידת הובלה של צבא בריטניה שהייתה מסונפת למחנה החמישי של הצבא האמריקאי, להוביל דלק לטנקים, שבאותם הימים הדפו את השריון הגרמני צפונה. הקרב התנהל בבוץ [...] שעות אחדות אחרי האירועים האלה הייתי בחזרה בסלרנו, מקום משכנה באותם הימים של יחידת הצבא שבה שירתתי. מחלקתי תפסה מבנה של "בנק נכי המלחמה" במרכז העיר והפכה אותו למחנה שלה. המראה שלי ושל המשאית בוודאי הרשים את מי שפגש בנו. יריעות הברזנט הקרועות התנופפו לצד המשאית, כולה מרוחה בוץ שעוד המשיך לנטוף ממנה זמן רב אחרי צאתי מן השדה דמוי האגם, ואני מרוח באותו בוץ עצמו, כאילו הסווייתי את עצמי לקראת פעולה צבאית שזה עתה שבתי ממנה עטור ניצחון. מה שהדאיג אותי הייתה האפשרות להיתקל בסמל המחלקה לפני שאצליח להביא את המשאית בחזרה למצב נסבל מבחינת פקודות הקבע

המחייבות... תקוותי התבדו. האיש הראשון שבא לקראתי במגרש החניה, שהיה באותה העת ריק ממכונית ומאדם, היה הסמל.

עוד לפני שהצלחתי לנסח משפט המסביר את המראה, שצפוי היה כי יחריר את ליבו, פתח הסמל, תוך התעלמות מופגנת ממראה המשאית שמולו: "הסגן א' מבקש לראות אותך מיד", אמר והוסיף, "לך התרחץ וגש אליו". לא יכולתי שלא להרגיש בנימת הדברים, שעצם המעשה של מסירת ההזמנה הזאת מעניק לאיש הרגשת חשיבות רבה. גם זאת [הרגשת], שהתעלמותו ממראה המשאית וממראי שלי היא מכוונת, שהיא אמורה להגיד לי שההזמנה לשיחה עם סגן א' היא עניין חשוב מאוד. לצבא יש צופני תקשורת משלו. ההזמנה הזאת לא נמסרה לידי בערוץ התקשורת הצבאית. היה ברור מניסוחם של דברים – קצינים אינם מזמינים חיילים לשיחות עימם – ולא פחות מזה מאופן מסירתם, שלא מדובר בעניין צבאי שגרתי.

השיחה עם סגן א' הייתה מבחינתי הרבה יותר חשובה מכפי שנראתה בעיניי בשעתה. היא קבעה, בדרך המוזרה שבה מתגלגלים חייהם של בני אדם, את מה שעשיתי כל חיי מאז ועד היום. לא הצטערתי על הכיוון שאליו פנו חיי, פיוון שנקבע באותה השיחה. אך באותו יום עוד לא ידעתי כי השיחה הזאת תקבע את עתיד.

סגן א' היה חבר קיבוץ לפני שהתגייס, אך ניכר היה בכל גינוניו שסגנון חיים של קצין בריטי משובב את ליבו. עד אותה שיחה הוא נהג בי מנהג של קצין לכל דבר. היה משיב בקפדנות על הצדעותי, מבלי שאי פעם מצא לנכון לשאול לשלומי או לפנות אלי בדברים כלשהם. הצבא הבריטי תפקד על יסוד הנחה שקצינים ו"בעלי דרגה אחרת" הם יצורים מסוג שונה, ושהמגע היחיד התקין עימם הוא זה של מתן ומילוי פקודות. לכן חשתי כי דברים מוזרים ולא צפויים עתידים להתרחש כאשר הקצין הזמין אותי לשבת באחת הכורסאות (מרכושו של הבנק, כמוכן) שבחדרו. עד אותו יום לא ישבתי בנוכחותו של קצין. גם נימת דבריו, כשהתחיל לדבר, לא הייתה זו שבה פונה קצין אל טוראי. "בדרום", פתח ואמר, "בין העקב לאצבעות", ציין את מיקומו של אותו דרום, בדרך שאמורה הייתה להדגיש הדגשה נוספת את האי-פורמליות של הדברים, "נמצאו מחנות פליטים יהודים, שהאיטלקים הקימו בימי המלחמה, ושבהם כלאו אזרחי מדינות זרות שנמצאו באיטליה בשעת פרוץ המלחמה. היהודים שנכלאו במחנות האלה היו ברובם בדרכם ארצה, והמלחמה תפסה אותם באיטליה. ישנם ביניהם גם ניצולי ספינות מעפילים, שאוניות איטלקיות אספו אותם בים או באחד האיים שאליו הצליחו להגיע. עתה עברו רבים

מהם לבארי. לאנשים האלה יש ילדים, והחלטנו להקים למענם בית ספר". אחרי הדברים האלה, שהקשבתי להם בלי להבין מה מצא מפקדי לספר לי אותם, הוא הוסיף, "ואתה תצא מחר לבארי כדי לארגן את בית הספר הזה ולהיות מורה בו במשך חודשים אחדים, כל עוד נוכל להחזיק אותך שם".

כשהגעתי בסיפורי עד כאן הרגשתי צורך, איני יודע מה הולידו, לבדוק את התאריך של הקרב על הוולטורנו. מצאתי על מדפי ספרייתי את הספר של לידל הארט *History of the second world war*. לידל הארט מציין את תאריכי הקרבות שהתנהלו על גדות הנהר הזה. כל מה שסיפרתי לעיל לא יכול היה להתרחש בימי הקרבות האלה. אין זאת אלא שהזיכרון הטעה אותי; יצאתי לבארי מאוחר יותר. לא זמן רב מאוחר יותר, אך לא ייתכן שבשובי מאותה שליחות לחזית שבה התהפכה משאתי שלח אותי הסמל לקצין וזה הטיל עליי את התפקיד בבארי. כל שסיפרתי אמנם התרחש, והתרחש כפי שסיפרתי אותו, אלא שהבין שבו טבלתי לא היה זה של נהר וולטורנו. הרבה בוך היה בסתיו של איטליה ב-1943, ובזיכרוני התערבב ללא ספק בוך אחד במשנהו. ובכן, על גדותיו של אחד הנהרות שמימיהם גאו בשיטפונות של סתיו שנת 1943, שאליו נשלחתי עם מטען של דלק בשביל טנקים שניהלו שם קרב עם השריון הגרמני, התהפכה משאתי...

הדברים של הקצין א' היו קצרים, ולא נרמז בהם בשמו של מי הוא מדבר. אך לא היה צורך ברמזים בעניין זה. ברור היה שאין הוא מדבר בשם הפיקוד של המחנה השמיני ולא בשמו של מפקד הפלוגה, שאליו הוא היה כפוף ישירות ואני באמצעותו. היה ברור, מבלי שהדבר נאמר ולו ברמז, שהסגן א' מדבר אליי, מטיל עליי תפקיד, משלח אותי בשם ה"הגנה". כמו הסמל שהפנה אותי אליו גם הוא חש עצמו מורם מעם ובעל חשיבות רבה כדובר בשם הארגון שבשמו הוא דיבר, אף ששמו של הארגון הזה לא הוזכר. הרגשת חשיבותם, של הסמל והקצין, שבקעה מתוכם, הייתה רבה לאין ערוך יותר משנשמעה בקולם בשעה שדיברו כמפקדים של הצבא שאת מדיו לבשו. אין ללמוד מכך שאי פעם הם נטו להמעט מחשיבות עצמם בתורת מפקדים בצבא. אך עתה, בתפקידיהם האחרים, שליחי מחתרת של היישוב העברי בארץ, ניכר היה בהם שהם משדרים את המסר הזה: היותנו מפקדים בצבא הבריטי אינו העיקר, אנו קודם כול אנשי היישוב.

היציאה לתפקיד שהקצין הציגו לפניי לא הייתה בעינינו בחזקת עריקה אלא להפך, עלייה ברמת ההגשמה של המטרות העיקריות שלמענן התגייסנו. שני רגשות סותרים עוררו בליבי דבריו של הסגן. הראשון בהם היה של סיפוק

עמוק. ההצעה הזאת העבירה אותי בתנופה אחת אל מעגל פנימי, אמנם לא הפנימי ביותר, של אלה שידם על הדופק של ההיסטוריה, כפי שזו הצטיירה בעינינו באותם הימים. כשהתגייסתי לצבא הבריטי הייתי כבר זה שנים אחדות, מאז עליתי ארצה, חבר ה"הגנה". הייתי בוגר של קורסים אחדים, השתתפתי בפעולות בימי המאורעות, נטלתי חלק בקבוצה שעסקה בפעולות "רכש", כינוי בלשון נקייה לפעולות של גנבת נשק ממחסנים של הצבא הבריטי. בבואי לצבא לא הצגתי עצמי לפני איש כחבר "ההגנה", אף שחושיי אמרו לי מי מבין אלה שפגשתי אותם במחנה הטירונים, ומי מבין מפקדיי ביחידה שאליה הוצבתי, היו חברים בארגון הזה. הסתגלתי בקלות לדרגה של טוראי, הממלא את תפקידו והשרוי בשולי העניינים. אפילו נהניתי מהמצב הזה. במיוחד אחרי הפלישה לאיטליה. הימים הראשונים אחרי הפלישה היו ימי פעילות צבאית נמרצת, פעילות שהתנהלה בארץ יפה ומעניינת. טוראי חייב למלא פקודות, שלפעמים הן מרגיזות ופעמים תכליתן לא מובנת לו, אך במחיר הזה הוא זוכה בזמן פנוי לא מועט. הפטור מאחריות, שממנו נהנה טוראי, הטעין את ימי שירותי הראשונים באיטליה בטעם שהיה קרוב יותר לטעמה של תיירות מאשר [לטעמו] של שירות צבאי בימי מלחמה.

להרגשת הסיפוק הזאת התלוותה הרגשה מאוד לא נוחה של פחד ודאגה. התפקיד שמישהו, עד היום איני יודע מי, החליט להטיל עליי להקים בית ספר, משמעותו הייתה ברורה לי, לא הייתי זקוק להסברים. זה צריך היה להיות בית ספר אשר יחנך את ילדי הפליטים שנקלעו למחנות איטליה לאהבת ארץ ישראל, לרצון לעלות אליה ולנכונות לפעול בה למען הגשמתה של הציונות, כלומר לנכונות להצטרף למחנה של ארץ ישראל העובדת. במשך מעט השנים שהייתי בארץ לפני שהתגייסתי לא הזדמן לי לראות בית ספר מבפנים, וספק בליבי אם נתתי עד אז את דעתי על בית ספר כלשהו אפילו מבחוץ. גם לא הטרידה אותי עד אז השאלה כיצד עושים מילדים ציונים מגשימים. הוראה לילדים הייתה מן הדברים הזרים לי ביותר באותם הימים, והתקשיתי מאוד לראות את עצמי עוסק בה. בין חיילי היחידה שבה שירתתי, וביחידות העבריות האחרות של הצבא בריטי, שירתו לא מעט חיילים שהיו מורים מוסמכים ובעלי ניסיון בהוראה מלפני גיוסם. לא הצלחתי להבין אז, ועד היום איני מבין, מה גרם למי שהחליט לבחור דווקא בי לתפקיד הזה. את חששותיי אלה השמעתי באוזני הסגן מיד, בתגובה על ההודעה שמסר לי. עם כל הרגשת הסיפוק שההצעה הזאת גרמה לי, פחדתי מפני התפקיד שהוטל עליי היה כה חזק, עד שהייתי שמח לוותר על הצטרפות למעגל הפנימי של העושים והמחליטים

ובלבד שלא אועמד בניסיון זה, שמילא את ליבי חששות כבדים מאוד. אפילו ההרגשה המתוקה של יתרון המעמד שזכיתי בו כלפי הקצין לא היה בה להרגיע את רוחי ולפזר את דאגותיי. מסרתי לו את ספקותיי כאילו הוא שאמור להחליט בדבר, אף כי ידעתי שאין זה כך. קיוויתי שהוא יעביר את הסתייגותי מן התפקיד שיועד לי למי שיכול לחלץ אותי ממנו. ברור היה לי כי אין לי סיכוי לעמוד בו בכבוד. הסגן לא העמיד פנים שההחלטה בעניין הזה היא בידיו: "אני אעביר את הערותיך אך בינתיים החזר את המשאית וכל ציוד אחר שחתמת עליו". היה ברור שיצאתי מרשותו, שההכרעה נפלה.

[כשהגעתי אל המחנה] מצאתי בו כשישים ילדים, הצעירים ביניהם בני שש והגדולים בני ארבע עשרה ויותר. לא היו ביניהם ילדים של יהודים בני איטליה. דרומית לרומא לא חיו יהודים בדורות האחרונים. משפחות הילדים שנאספו בבארי באו מפולין ומצ'קוסלובקיה, רומניה ויוגוסלביה. אחד בא מפריז. חלקם פליטים לכל דבר. בבורחם מן הגרמנים הגיעו בדרך מן הדרכים לאיטליה. חלקם עולים שבדרכם ארצה מצאו עצמם בשעת פרוץ המלחמה באיטליה, והוטלו למחנות. השפה המשותפת שבפיהם הייתה איטלקית, אותה למדו בימי שהותם במחנות הפליטים. כולם ידעו שפה אחת נוספת לפחות, השפה שבה דיברו הוריהם בבית. משנפתחו שערי המחנות פרצו העצורים מתוכם החוצה, ורובם הסתגלו מהר מאוד ובקלות – בתוך ימים – למצבם החדש. מחנות המעצר האיטלקיים לא היו מחנות מוות והשמדה. האיטלקים כלאו את הפליטים במחנות סגורים למחצה, שבהם ניתנה לכלואים מידה רבה של חופש תנועה [...]. באותם הימים עוד לא נתתי את דעתי לשאלה מנין אני נוטל את הרשות לחנך ילדים בלי לשאול מהו רצון הוריהם. הביטחון הפנימי, שהאידאולוגיה הזינה אותו, חסם את הדרך בפני שאלות מרפות ידיים מסוג זה מלחדור לתודעה.

ייתכן שפקיד ממשלתי איטלקי, או מי שהופקד על החינוך בעיריית בארי, או קצין אמריקאי מן הממשל הצבאי הממונה על השירותים לאזרחי העיר, תמהו בעוברם על פני בית הספר שילדים היו באים ויוצאים משעריו, בשעה שלפי מה שהיה ידוע להם, כל בתי הספר עדיין היו אמורים להיות סגורים. היו ביניהם בוודאי גם כאלה שהם עצמם חתמו על הוראה בעניין זה. הם שאלו את עצמם בוודאי מי הנפיק רישיון לבית הספר הזה ואישר לו להקדים ולפתוח את שעריו. צריך היה לעשות משהו כדי שהאנשים האלה לא יהפכו את תמיהתם לחקירה, שבפירושו לא רצינו בה. על שערו של בית הספר קבענו שלט, המודפס באותיות כמו אלה

שהממשל הצבאי היה משתמש בהן בהודעותיו, ועליו כתובת "ועדה של הפליטים היהודים". היה זה שלט חסר כל אחיזה במשהו הגובל בחוקיות, אך את תפקידו הוא מילא היטב.

מה שנקרא בשם "מועדון החיילים העבריים", ששכן באחד הרחובות הראשיים של בארי, היה למעשה, באותם הימים, המטה של ה"הגנה" באיטליה. במועדון הזה ישבו וגרו בני אדם אחרים שבידיהם הופקד מה שניתן לכנותו בשם העשייה הציונית באירופה בימי המלחמה: עזרה לקהילות יהודים ולפליטים, עלייה ארצה, רכש של נשק, ואפילו ניסיונות של יצירת קשרים עם גורמים פוליטיים ובכללם עם הגורמים החדשים שהחלו להופיע באירופה כתוצאה מתבוסתה המסתמנת כבר של גרמניה. עם בואי נקלטתי בחוגם המצומצם של אנשים האלה, לכאורה שווה בין שווים, אך מהפגישה הראשונה עימם ידעתי שאין הם משתפים אותי ולא ישתפו אותי בכל העניינים שבהם הם עוסקים. נכנסתי לחוג הפנימי, אך למדתי מיד שקיים חוג פנימי יותר. האנשים שעימם הייתי נפגש, כל ערב כמעט, ידעו להבחין היטב בין עניינים שאני יכולתי לדעת עליהם ושעל כן הם יכלו לדבר עימי אודותם, ובין עניינים שנועדו רק להם. כבר באחד הערבים הראשונים של שהותי בקרב האנשים האלה, שבמושגים של היררכיה היו ממונים עליי, היה עליי ללמוד חוק חיים חשוב, שמאז כינתי אותו בליבי בשם "מומחיות מכוח המינוי". באחד הערבים ישבתי בחברתו של ב'. היה זה אחד ה"וותיקים", "איש התנועה", אחד מאלה שאינו מציע את עצמו לתפקידים אלא שהתפקידים מוטלים על שכמו כאילו מלידה. ישבנו ליד אחד השולחנות של המועדון, שבאותה שעה היה כמעט ריק מאדם, וניהלנו שיחה קטנה על עניינים קטנים. באחד משלביה הסיט ב' את העניינים שגלגלנו בהם לכיוון חדש. במכתב שקיבל אותו יום מאשתו, כך סיפר לי, היא כותבת שבנם יחידם, בן החמש עשרה, מדאיג את המורים והם שהדאיגו אותה. תחילה נדמה היה לי כי האיש מנסה להשיח את ליבו לפניי, אך עד מהרה הבנתי שהוא פונה אליי כאל מורה, שהוא מבקש עצה מקצועית ממנו. הוא חזר על כל פרטי מכתבה של אשתו, פעם ועוד פעם, על תלונותיהם של המורים שהיא רשמה אותן לפרטיהן ולדקדוקיהן. אחרי שהמשיך ללחוץ עליי שאעריך את הדברים הערכה מקצועית, השתלטה עליי הרגשה מאוד לא נוחה. כבר עמדתי לפתוח ולהגיד לו "הרי אתה יודע שאני אינני מורה, שאין לי כל הכשרה, שלכל [מה] שאגיד לך בעניין בנך אין כל ערך של חוות דעת מקצועית". אך שתקתי. חשבתי באותם הרגעים ששתיקתי מעניקה לדברים הנאמרים משמעות ההולמת אותם; שיחה בין רעים שאחד מהם משיח את ליבו לפני

חברו והשני מגלה הבנה למועקת לב של חברו על ידי שתיקתו. אך האיש לא הרפה. "אתה חושב שצריך לעשות משהו?". לא יכולתי להמשיך עוד בתפקידו של מאזין חסר אונים המשתתף בצער ידידו. "הרי ברור לך שאין אני יודע יותר ממך על חינוך ועל ילדים", אמרתי לבסוף, "הרי יודע אתה שאני מורה מכוח החלטה שלך ושל אנשים אחרים כמותך. ידעתם בשעה ששלחתם אותי לעשות את העבודה הזאת שאין לי כל הכשרה מקצועית. אין כל חשיבות לדעתי אם צריך לעשות משהו לבנך או לא". "עכשיו אתה מורה", הגיב ב' על דבריי והוסיף בהדגשה, "אתה צריך לדעת". חוק "המומחיות מכוח המינוי" שנתגלה לי באותו ערב אומר שמי שהתמנה לתפקיד כלשהו ייחשב מיד, מכוח המינוי הזה, כמי שאמור לדעת בתחום העניינים של מינויו. באותו הערב, לכל היותר כשבוע אחרי כניסתי לתפקידי החדש, עדיין חשתי כמתחזה, בשעה שב' נהג בי כאילו אני מסוגל לייעץ לו בענייני החינוך של בנו. לא עברו ימים רבים והתרגלתי לחיים על פי החוק הזה. כאשר הורי הילדים שבבית ספר החלו לבקש את עצותי, לא יכולתי לומר להם את שאמרתי לב'. הייתי חייב להעמיד פנים כמי שיוודע להשיב לשאלותיהם. אפילו כשתשובותי היו מתחמקות, היה עליי לנסחן כך שיישמעו כתשובות מקצועיות. במשך הזמן הסתגלתי לדימוי שלי כמורה. רק שנים אחדות לאחר מכן הכרתי בעובדה, שלראשונה הפגיעה אותי קצת, והיא שמעשיהם ודבריהם של אלה שהוכשרו לפני מינוי, כלומר של המורים המקצועיים, שהכרתי אותם אחרי שנקלטתי בקרבם, לא היו מבוססים במידה רבה יותר מאלה שלי באותם הימים, שבהם הציקה לי ההרגשה שאיני אלא מתחזה, כאשר פעלתי מכוח ה"מינוי".

איך מלמד מורה אחד שישים ילדים בני כל הגילים? זאת הייתה השאלה הראשונה שחייב הייתי למצוא לה תשובה. לא פניתי לאנשים – לא היה למי לפנות. לא פניתי לספרים – לא ידעתי באילו ספרים יש תשובה לשאלה הזאת, ולא ידעתי היכן לבקש בבארי ספרים מן הסוג הזה. פעלתי על פי רעיונות שצצו בראשי בלי שאדע מנין באו.

בניינו של בית הספר נבדל מן הבתים האחרים שברחוב בכך שגגו השטוח היה מוקף רשת גבוהה. כל הסימנים העידו על כך שהגג הזה שימש את ילדי בית הספר, בגלגולו הקודם, בתור חצר משחקים; חצר אחרת לא הייתה לו. לגג הזה ייעדתי תפקיד כפיתרון חלק מבעיית הראשונה. חילקתי את כל הילדים, לפי גיליהם, לארבע קבוצות. בבוקרו של היום הראשון ללימודים, אחרי שיחת היכרות מגומגמת – באותם הימים עוד לא ידעתי איטלקית במידה מספקת לניהול שיחה

כזאת – שלחתי את ילדי הכיתות הבוגרות לגג, לאחר שצידדתי אותם בכדור. הם הבטיחו לי שהם יודעים בדיוק מה עליהם לעשות שם. את ילדי הכיתות הבינוניות (בני כיתות ה'–ו' בערך) הכנסתי לאחד החדרים, שיום לפני זה ריהטתי אותו בריהוט המתאים לגובהם. על שולחנו של המורה הנעדר הצבתי צנצנת פרחים. חילקתי לילדים דפי נייר ועפרונות צבעוניים (שצבעיהם היו רק אדום וכחול – במחסני האספקה של הצבא לא נמצאו אלא הצבעים שהיו בשימוש האמרכלות הצבאית), והוריתי להם לצייר את הפרחים. את הכיתה שאמורה הייתה להיות כיתה ג'–ד' הזמנתי לחדר אחר, ובו הם פגשו את מרים, המבוגרת בין התלמידות, שעליה הטלתי מבעוד מועד להכין סיפור שהיא תספר לילדי הכיתה הזאת, ואחר כך תשוחח איתם עליו. מאז הייתה מרים יותר בחזקת עוזרת למורה מאשר תלמידה. את ילדי כיתה א'–ב' כינסתי בחדר שריהטתי אותו בריהוט הנמוך ביותר שנמצא בכית הספר, ושם נתתי את שיעורי הראשון.

זה אמור היה להיות שיעור של לימוד עברית כמובן. הכינותי מה שהכינותי, ואיני זוכר עוד מה זה היה. רגע אחרי שכל הילדים נחלקו לכיתות על פי תוכנית, נשמעה שעטת רגלי הילדים שאמורים היו לשחק בכדור על הגג. התברר שגשם החל לרדת והוא שגירש אותם מן המקום שייעדתי להם. אחרי שמצאתי פתרון לבעיה בלתי צפויה זאת ושכתי לכיתה, מצאתי את ילדי כיתה א' נרגשים מאוד מן הגשם שירד בחוץ. חשתי שמן הראוי שלא אתעלם מן הגשם ומן השמחה שהוא גרם לילדים האלה. לא שמעתי עד אז דבר על הוראה הזדמנותית או חווייתית, על כך שמורה צריך להיענות לעניין שיש לילדים במתרחש סביבם. פשוט הרגשתי שאין אני צריך להתעלם מן הגשם היורד. ואז מאיזה שהוא מאגר עלום פרץ אל זיכרוני שיר ילדים "גשם, גשם משמים כל היום טיפות המים טיף, טיף, טיף טף – מחאו כף אל כף". פתחתי חלון ואמרתי לילדים "גשם, גשם". לא הגיבו. חזרתי: "גשם, גשם" ועוד פעם לא הגיבו עד אשר אחד מהם השמיע צווחה, כמו של מלח על התורן שראה יבשה, "piove, piove". אני למדתי שגשם באיטלקית זה piove והילדים – ש-piove בעברית זה גשם. לימדתי אותם לשיר את השיר, שבו הם הבינו רק את המילה האחת "גשם".

בשיעור הראשון הזה פתרתי הרבה בעיות בלי לדעת שהן קיימות. במה יש לפתוח את עיסוקי כיתה א', שבה מבקשים להחליף את השפה שבפי הילדים; בדיבור או בקריאה? האם יש ללמד את הדיבור באופן שיטתי, ואם יש בנמצא שיטה כזאת, או באופן הזדמנותי, כלומר כאשר יורד piove ללמד את המילה גשם?

האם אין זה נכון לדחות את הלימוד של הקריאה והכתיבה עד אשר ירכשו הילדים אוצר מילים מספיק כדי להזדקק ממש לשפתם החדשה? הכרעתי בין האפשרויות השונות כי חייב הייתי לעשות משהו, אך לא הייתי מסוגל באותם הימים להצדיק את הכרעותיי: ללמד בדרך הזדמנותית את הדיבור החופשי ולדחות את לימוד הקריאה והכתיבה למועד מאוחר יותר.

אחרת הכרעתי לגבי הכיתות של הילדים הגדולים יותר. כשעברו ארבעים וחמש הדקות שבסופן ידעו ילדי כיתה א' לשיר את השיר "גשם, גשם, גשם, משמים" ואחרי ההפסקה שהנהגתי לכל ילדי בית הספר, הטלתי על ילדי כיתה א' לצייר (מה? כמובן "גשם, גשם, גשם, משמים"), ואני נכנסתי לכיתה של הילדים הגדולים, אלה שקודם הגשם הפריע להם לשחק בכדור על הגג. מרים חזרה על הסיפור שלה לפני ילדי הכיתה שעסקה קודם בציור, והכיתה ששמעה את סיפורה לפני זה עלתה עתה על הגג לשחק בכדור. ברור היה לי (בלי שידעתי מדוע זה ברור לי כל כך) שאת הגדולים בתלמידי בית הספר לא אנסה ללמד עברית בשיטת "גשם, גשם, משמים". לגביהם חשתי כי הדרך צריכה להיות של לימוד בו זמני של השפה בדיבור, בקריאה, ובכתיבה. אלא שלא ידעתי כיצד עושים זאת. בלילה שקדם לאותו יום לימודים ראשון, לילה שרובו, מרוב התרגשות, עבר עליי בהקיץ, עלה על דעתי לפתוח בכתיבה דווקא. הדרך שעלתה על דעתי הייתה ללמדם לכתוב מילים ידועות ומובנות להם. מילים כאלה היו רק שמות של מקומות ששמש בעברית ובאיטלקית הוא זהה. התחלתי ב"ארץ ישראל" אף שלחלק מן הילדים היה צריך להסביר שזהו בעברית שמה של פלשתינה. אחר-כך בא תורה של "איטליה" ושל "בארי" ושל "יוגוסלביה", שרבים מילדי הכיתה באו ממנה, וכו'. תוך כדי העיסוק בהעתקה של המילים מן הלוח הייתי מרחיב את מילונם: "אני מורה", "אתה ילד". בתום השיעור הראשון, כשיצאו בשעת ההפסקה אל הגג, הגשם נפסק בינתיים, הם התארגנו לשתי קבוצות: האחת כינו את עצמם ארץ ישראל והאחרת יוגוסלביה. משחק הכדורגל שהתנהל על הגג היה למשחק בין-לאומי: ארץ ישראל נגד יוגוסלביה. צהלתם של השחקנים נשמעה כאילו למדו עתה לראשונה על קיומן של הארצות האלה. הם התנהגו, משום מה, מסיבה שלא הבנתי אותה, כמו ילדים שזכו זה עתה לטלטלה של חוויה גדולה. "אני מורה", צעק הילד שבעט בכדור, "ילד, no מורה", ענה לו השני שהגן על השער המאולתר שעל הגג. כך נולדה שיטת לימוד שהמשכתי בה במשך שלוש שנים. בתום שישה שבועות (ניהלתי יומן של ההוראה בכיתות השונות ובו זה רשום) ידעו תלמידי הכיתה הזאת את כל האלף-בית וידעו לקרוא טקסטים

שהייתי מכין לשיעוריהם. אחד הראשונים היה זה: "אבא ואמא שלי ואני גרים באיטליה. אנחנו עולים לארץ ישראל".

הגיע סוף שנת הלימודים, כמקובל לפי לוח השנה. בארי עיר חמה, ובחודשי הקיץ לא קל להחזיק ילדים בין כותלי בית ספר שאף חצר אין לו. בסוף אותה שנה הצטייר בית הספר בעיני הילדים ואולי גם בעיני הוריהם כמוסד הקיים מאז ומתמיד והאמור להתקיים עוד שנים רבות. כבר אחרי חודשים אחדים החלו הילדים לשרבב מילים עבריות בשיחותיהם, שהמשיכו כמובן להתנהל באיטלקית. כשהגיעו החיילות, שהיו למורות, שלא ידעו אף מילה באיטלקית, הן יכלו כבר להסתדר עם הילדים בעברית קלה. לקראת סוף השנה אפשר היה כבר לומר משהו משמעותי בעברית מלבד "גשם, גשם, משמים", ושהילדים יבינו ויגיבו עליו גם בעברית. ילדי כל הכיתות ידעו בסוף שנת הלימודים לקרוא ולכתוב טקסטים פשוטים בעברית. כשנפרדתי מהם הרגשתי שמילאתי תפקיד שהוטל עליי ושהזדהיתי עימו, ועם זאת שהייתה זו אפיזודה בחיי שנגמרה עם הפרידה הזאת. שנת הלימודים הסתיימה. משאית החזירה אותי ליחידה שאז חנתה בעיירה קטנה דרומית מרומא. אחרי שעות אחדות הייתי שוב נהג, חתום על משאית במחלקה ד' בפלוגה 462, בחיל ההובלה של צבא המלך.

רומא

למחרת שובי מבארי לפלוגתי הוצבתי ביחידה של חיילים סדירים שחייליה עסקו בגידול סוסי עבודה. טרם השלמתי שבוע ביחידה הסייסים כאשר ליד משרד המפקדה של היחידה עצר ג'יפ ובו אותו סמל ששנה לפני זה הפנה אותי אל הסגן, זה שמסר לי כי הוטלה עלי השליחות לבארי... הבעת פניו המסתורית, שכבר ראיתי אותה פעם, לפני שנה כאשר הפנה אותי לסגן א', הכינה אותי מיד לכך שלא מדובר כאן בניקיונה של המשאית או בשלמותו של הברזנט שמעליה. "אתה מעביר את המשאית לו", כאן הצביע על חייל שישב ליד הגה הג'יפ, "וחוזר איתי". כשיצאנו לדרך פתח ואמר בלי שהיות מיותרות: "אתה יוצא לרומא. פותחים שם בית ספר". המשפטים הקצרים אמורים היו למקם את הדברים בצופן המחתרתי. הוא לא שאל לרצוני, רק ניסה לרמוז בהמשך דבריו שהיה לו חלק בהחלטה להחזיר אותי לתפקיד, "אמרתי להם, אם הוא הצליח כל כך בבארי, בשביל מה לחפש אדם חדש". הייתי בוודאי נלחם הפעם על זכותי לשוב לתפקיד צבאי רגיל, אחרי ששירתתי את העניין

שנה שלמה, אלמלא הפיתוי שלא יכולתי לעמוד בו ששמו רומא. לא העזתי אף לחלום על ישיבה של חודשים אחדים בעיר הזו. כשבוע אחרי פרידה מבארי הייתי שוב מורה. אלא שהפעם כבר לא רק מכוח חוק המינוי. הפעם גויסתי לתפקידי על תקן של מורה מקצועי ושליח מנוסה.

הגעתי לרומא ומצאתי בה כבר מועדון חיילים עבריים שנועד למלא אותם התפקידים כמו זה של בארי. המועדון הזה, שהיה מפואר לפי מושגיני באותם הימים, שימש גם מקום מגורים לכולנו, למורים שעתה התרבו ומספרם היה כעשרה [...]. הוא שכן בבית שעמד באחד הרחובות המרכזיים של רומא, הקורסו, שבצידו האחורי דבוקה אליו הפונטנה די טרווי, אחת המזרקות המפוארות של רומא. כחמישים שנה אחרי זה הגעתי באחד הלילות הגשומים לרומא ומונית הביאה אותי למלון שהוזמן על ידי סוכן נסיעות מראש. שכבתי לישון וכשהתעוררתי וניגשתי לחלון להשקיף על הסביבה. ראיתי מולו במרחק של הושטת יד את הבניין של מועדון החיילים העבריים שגרתי בו אז קרוב לשנה. זה היה כמו לשוב הביתה.

הבניין שבו שוכן בית הספר היה שייך גם לפני המלחמה לקהילה [היהודית של] רומא. הוא שכן על חופו המערבי של הטיבר, טרנסטֶבֶּרָה, בערך באמצע הדרך בין הוותיקן ובין בית הכנסת הגדול. מיקומו נקבע לפי קרבתו לגטו, שמשם באו רוב תלמידיו. אוכלוסיית יהודי רומא התחלקה לשני סוגים. בני דלת העם שברובם חיו בצפיפות בגטו שעל גדות הטיבר¹ ויהודים אמידים, אנשי עסקים ובעלי מקצועות חופשיים, שהיו מפוזרים בכל רחבי העיר בשכונות היוקרה שלה. תלמידי בית הספר לא היו דומים לתלמידים שהיו לי בבארי. בפעם הראשונה יכולתי לעמוד על ההבדלים בין תלמידים שמקורם מעמדי. אם ילדי בארי היו (במוצאם ובמעמד הוריהם לפני המלחמה) בני המעמד הבינוני, הרי ילדי רומא בהתנהגותם, בלבושם, בלשונם, בהומור שלהם, במשחקיהם, ביחסם למוריהם, היו בני המעמד הנמוך. גם בית הספר, שדרך פעולתו נקבעה לפני בואי, היה שונה בכול מבית הספר של בארי. זה היה בית ספר גדול, לא בית ספר לבני פליטים שהיו בדרכם ארצה, אלא בית ספר של קהילה יהודית עתיקה, שאנשיה והנהגתה התייחסו אליו כאל מוסד קבע, של קהילה השוכנת בעיר זו לצמיתות. רוכלי רומא שחיו בגטו חשו עצמם שייכים לעיר הזאת לא פחות משחשו כך תושביה האחרים. אנשינו לא באו אל הנהגתה של

1 הערת העורכת: מדובר באזור היהודי העתיק של רומא, שקיבל את השם Gehlto di Roma במאה ה־16.

הקהילה בהצעה לסייע לה בפתיחת בית ספר שייעודו יהיה לחנך את בניהם לעזיבת עירם כדי לעלות לארץ ישראל. מה שהוצע להם היה חידוש פעולתו של בית הספר היהודי במתכונתו הישנה. זה היה בית ספר ככל בתי הספר באיטליה, בהבדל זה, שלתוכנית הלימודים הרגילה שלו הוספו מעט שעות של לימודי קודש ובכללם של לימודי עברית, שבעיניהם לא הייתה אלא לשון קודש.

מעשי ברומא לא היו דומים לאלה שבבארי. כאן היה לנו עניין עם קהילה שהייתה לפנינו מאורגנת, ושעד מהרה, עם שחרור העיר מידי הגרמנים, התארגנה מחדש. לכאן לא יכול היה לבוא חייל ולומר להורים, כפי שעשיתי זאת בבארי, שהחל ממחר בבוקר הם מתבקשים לשלוח את ילדיהם לבית הספר. כאן הייתה דרושה תמיכה מפורשת וגלויה מצד גורם שאנשי הגטו הכירו בסמכותו ורצו להישמע להוראותיו. גורם יחיד כזה היה רב הקהילה. באותם הימים, כשזיכרון ההגליות למחנות השמדה בפולין בידי הנאצים, וזיכרון הרציחות בידי הפשיסטים [האיטלקים] היה עדיין חי, היה רבה של הקהילה אביהם של הניצולים. באותם הימים היה זה הרב ישראל צולי. כשבו לתפקידו אחרי שחרור העיר הוא התמסר לשיקום חיי הקהילה. יוזמת אנשינו להקדים ולפתוח את בית הספר בשביל הילדים שזה שנים אחדות לימודיהם לא היו סדורים, זכתה לתמיכתו הנלהבת. סמכותו בקרב בני הקהילה, בעיקר בקרב דלת העם שבגטו, די היה בה שלא יהססו לשלוח את ילדיהם לבית הספר. בדרך הזאת הייתה פתיחתו של בית הספר צעד בכיוון השיבה אל מה שהיה; קהילת היהודים, העתיקה ביותר כנראה באירופה, שידעה רדיפות ונגישות, התגברה על עוד אחת מסוגן כדי לחזור אל מסלול חייה מאז, אל המשך קיומה. אנחנו, שליחי היישוב (זה היה הדימוי העצמי, שהחמיא לנו) התפלגנו ביחסנו למתרחש. היו בינינו ששמחו לסייע לאחיהם, אחרי האימים שהיו מנת חלקם, לשוב לחיים של שגרה, כמו אלה שהם רצו בהם. היו גם אחרים שלא היו שלמים עם המעשה הזה. הם שתקו באומרם בליבם, שאם מה שהיה מנת חלקם של האנשים האלה רק לפני שבועות אחדים לא לימד אותם לקח, אין סיכוי שאנו נפקח את עיניהם. אך אנשי הגטו לא התלבטו כנראה הרבה בדבר עתידם. חיוניותם המדהימה החזירה אותם לעיסוקיהם הקודמים, וחייהם שבו לזרום במסלולם כמימים ימימה. הם שבו גם אל חיק רבם. כשזה הורה להם לשלוח את ילדיהם לבית הספר עשו כמצוותו.

הפעם גויסו המורים המוסמכים, ששירתו ביחידות שהגיעו לאיטליה ושניתן היה לגייסם. אלה הביאו עימם את ניסיונם ואת דרכי הפעולה המקובלות בבתי

הספר בארץ. בבית הספר שהם ארגנו הייתה מערכת שעות מסודרת, היו כיתות, ובכל כיתה מורה בכל שעה. בהפסקות המהומה בפרוודורים הייתה גדולה. מורים מקומיים, צעירים וצעירות יהודים בעלי השכלה מתאימה, לימדו את המקצועות השונים של תוכנית הלימודים שהייתה מקובלת עד אז בבתי הספר האיטלקיים הרגילים, באיטלקית כמובן. אנחנו, המורים-חיילים, לימדנו עברית: בעיני אנשי המקום היה זה חינוך יהודי ובעינינו חינוך ציוני. מכיוון שאנשי המקום לא הבינו עברית, לא התעוררה אף פעם מחלוקת סביב השאלה מה צריך להיות תוכנם של הלימודים הנוספים שבהם זיכינו את ילדיהם. בשבילי, המעבר מבארי, שבה הייתי שרוי במתח של אחריות ויצירה, לבית הספר של רומא, היה כרוך בהרגשה נוחה למדי של שחרור מאחריות וקבלת תפקיד של ממלא הוראות. האחריות רבצה כאן על שכמם של מורים מנוסים, שהשגרה והתקדימים היו האידאלים החינוכיים שלהם. אם ניתן היה להגיד על דרך פעולה מסוימת שהיא הייתה נהוגה ברחובות או בקרית חיים, בבית ספר תל אביבי או בבית חינוך חיפאי, היה זה אישור מלא לכשרותו. אני דבקתי ב"שיטת" ההוראה שפיתחתי בבארי, והעמדתי את עצמי לרשותם של המארגנים המנוסים בכל הנוגע לסידור העבודה.

בתום כשנה לשהותי ברומא החליטו המחליטים על פיזור יחידת המורים ועל החזרתם ליחידותיהם. היה זה, אם זיכרונאי אינו מטעה אותי, בתום שנת הלימודים. בעיניי היה זה הסיום של הפרק השני של האפיזודה הפדגוגית שנקלעתי לתוכה, לפי הרגשתי, באקראי ולזמן מוגבל. האפיזודה הזאת הסתיימה, מבחינתי, בהרגשת רוחחה. גם בית הספר של רומא לא עורר בי עניין רב בחינוך. מילאתי את חובתי כמיטב יכולתי, אך לא עלה על דעתי שביום מן הימים אחליט להפוך את ההוראה למקצוע החיים שלי.

שבתי ליחידתי בשעה שכל משאיותיה היו ערוכות בשורה, לקראת תזווה [...]. מכיוון שהפלוגה זזה לבסיס חדש, היה עליה לקחת עימה גם את אסיריה, שהיו כלואים ב"חדר המשמר". הסמל זיכה אותי בתפקיד הזה. למשאית שלי נקשרה משאית מקולקלת שהוסבה לבית סוהר נייד. הנהיגה בשיירה אינה מן הדברים המהנים במיוחד, אך הנהיגה בשיירה של משאית הגוררת משאית אחרת היא עינני של ממש. [...] במגרש החניה קיבל את פני הסמל, כמובן. הפתיחה שלו הייתה בנוסח סמלי מובהק. "טעית בדרך?", פתח בשאלה, בנימה חקירתית. כדי לחסוך מעצמי הסברים על קשיי נהיגה בלילה עם רכב נגרר, הנדתי את ראשי לאישור השערתו. מן הפתיחה הזאת עבר הסמל לדברים שנאמרו בטון אחר. "החזר את המשאית", אמר

והמשיך בהסבר, שנתבקש: "מחר אתה יוצא לליבורנו". ייתכן שהיה זה הבוץ של אֶרְצו [Arezzo], וייתכן שהלילה המתיש של גרירת משאית האסירים, שגרמו לי לא להביע כל התנגדות. ידעתי גם שהתנגדותי לא תועיל. עתה הייתי כבר מורה לא רק מכוח חוק המינוי אלא גם מכוח הוותק. במעבר לתפקידי השלישי הספקתי לשהות ביחידתי שני לילות, האחד ליד ההגה, כמוביל אסירים, והשני באוהל סירים הנטוי בשדה בוצי קר, בואכה אֶרְצו.

ליבורנו

המלחמה פגעה בעיר ליבורנו יותר מאשר בכל עיר אחרת באיטליה. כשהגעתי אליה מצאתי רבים מרחובותיה מכוסים איי מפולות של בתים [...]. העיר הייתה מחולקת על ידי שילוט וגדרות לשני אזורים: Zona Bianca – האזור הלבן, ו־Zona Nera – האזור השחור. האחד נקי ממוקשים והאחר עדיין ממוקש. הגרמנים נאחזו כנראה בעיר הזאת ונלחמו עליה בגלל הנמל שבה, שהיה חיוני להמשך ההתקדמות של בנות הברית.² הם מיקשו את רובה של העיר, וחילות האוויר של בנות הברית שהפציצו את העיר הפעילו את המוקשים האלה, שיחד עם הפצצות שנפלו מלמעלה זרעו הרס גמור לאורכה ולרוחבה.

הרחובות היו ריקים כשהגעתי. התושבים עוד נזהרו והמעטו לצאת מבתיהם אל הרחובות הממוקשים, ובצירים הפתוחים לתנועה נעו שיירות של צבא, שאת טיבו ככובש הם עוד לא הכירו. רק ימים אחדים לפני זה נהדפו הגרמנים מהעיר צפונה. עצרתי את רכבי ונכנסתי לאחד הבתים שהיה הרוס רק למחצה, ונדמה היה שבני אדם נמצאים בו. על שולחן מטבח מאובק שירטט באצבעו הזקן שמצאתי אותו שם את מפת הרחובות העיקריים של העיר. כל שהוא ידע על היהודים היה שבמקום מסוים, שציין אותו על גבי אותה מפה, ישנו Ospedale Hebraico, בית חולים יהודי. הוא צייד אותי בעצה חשובה: "הבתים השלמים הם אלה שהמוקשים עוד לא התפוצצו בהם – אל תיכנס לתוכם. רק הבתים ההרוסים הם בטוחים יחסית". לא ניתן היה להגיע ברכב לאותו בית החולים היהודי. הגעתי אליו בטיפוס על איי חרבות. חציית רחובות מעל הבתים שעמדו בהם לפני ומתחתיהם. פעם דרך

2 הערת העורכת: בעבר נהגו לקרוא לארצות שהכריזו מלחמה על גרמניה הנאצית "בנות הברית", והיום הן נקראות בעלות הברית.

קומתם השנייה, שעיי מפולת היו בגובה חלונותיהם, ופעם דרך מדרגות המרתפים שנחשפו על ידי פגיעות ישירות. להפתעתי הגעתי, במקרה כנראה, לבית שעליו עוד התנוססה הכתובת שהעידה כי הוא בית החולים היהודי. הבית הזה, שהכיל רק חדרים אחדים, היה מרוקן מכול. לא רק מיטת בית חולים לא נמצאה בו, אלא גם לא שולחן ולא כיסא. רק קירות ערומים. תוך כדי סיורי בפינותיו השונות של בית רפאים זה ציץ לפתע אדם, והציג עצמו כשומרו של הבניין הזה. היה זה היהודי הראשון שפגשתי בליבורנו ושמפיו קיבלתי את המידע על יהודי העיר. הוא לא היה ליברנוזי במקורו. היה יליד מצרים, ומשם הגיע לליבורנו לפני שנים רבות. הוא טען שאת כל ימי המלחמה, כולל ימי הקרבות האחרונים, עשה בה. כל היהודים ברחו, סיפר לי. הם מסתתרים בכפרים בסביבה – מאז צאתם של הגרמנים, החלו לחזור. אלא, שבשובם הם מוצאים חורבות, שהגנבים רוקנו אותן מכל מה שאולי ניצל מהפצצות. כמראה בית החולים כך מראם של כל בתי העיר. מה שלא נהרס נשדד. "מה עם בית הדפוס?", שאלתי, "הרוס!"; "בית הכנסת?", "הרוס!". ומבלי שנשאל הוסיף, "וכך גם בית הקהילה והספרייה. רק בית המדרש לרבנים עומד על תילו". יצאתי אותו לסיוור לכל המקומות האלה.

דרכנו הובילה אותנו תחילה לספרייה. הבניין שבו היא שכנה נפגע כנראה ישירות על ידי פצצה לא גדולה. היא חדרה למרכזו של הבית שהיה בנוי סביב חצר פנימית פתוחה, לכל גובהו של הבית, שיצרה מעין ארובה. סביב החצר הזאת היו קומות אחדות, שלאורך קירותיהן עמדו פעם ארונות ספרים. הפצצה גרמה להתמוטטות הבניין. כל הארונות נהפכו כלפי פנים כשאלה מן הקומות העליונות מכסים את אלה של הקומות התחתונות. הודות לאופן ההתמוטטות הזה ניצלו רוב הספרים. רק הגשמים, שירדו הרבה באותה עונה, הרסו קצת מן הספרים שהיו חשופים בחלקו העליון של הבית. ועוד אויב היה לספרי הספרייה העשירה הזאת: החיילים האמריקאים. חיילי הגדוד שחנה בקרבת מקום פרצו לעצמם שביל בין עיי המפולת אל הבית הזה, כנראה משום שנפגע פחות מן הבתים האחרים באותו הרחוב, ואת הפינות שבו, שאליהן ניתן היה להגיע, הם הפכו למלון זנות. היו ביניהם שגילו עניין בספרים שבצבצו מבין הערמות של הלבנים והקרשים. אלה שהצליחו לשלוף מביניהן ספר, היו מרוב תסכול על אכזבתם משפתו הזרה, מכלים בו את זעמם. לא מעט ספרים קרועי דפים, רמוסים ומלוכלכים מצאתי כבר בביקורי הראשון. חייל, שללא כוונה חדרתי לפינה שבה התייחד עם נערה שהביא עימו, שלף אקדח ואיים שירה אם לא אסתלק משם לפני שיספיק ללחוץ על ההדק. בביקורי הבאים

מצאתי, אם לא טעיתי בזיהוי המקום שבתוך החורבה, שהפינה שאיווה לעצמו אותו חייל הייתה במדור הספרות העברית החדשה. "כל שירי" ביאליק, אידיליות של טשרניחובסקי, כתבי שופמן, שנפלו מן המדפים לא ראו כנראה בשום מקום אחר את אשר ראו באותם הימים והלילות בספרייה של קהילת ליבורנו. הדפוסים העתיקים של התנ"ך וכתבי הגות של ימי הביניים ניצלו מן הגורל הזה. הם זכו להיקבר עמוק יותר מתחת מפולת ארונות הספרים של הקומות העליונות.

חלפנו על פני בית הקהילה שבאותם הימים לא ניתן היה אף להתקרב אליו. כל הכניסות, החלונות והדלתות היו חסומים על ידי ערמות של לבנים ושברי רהיטים. כל שטח החורבות מסביב היה מכוסה ניירות, וחלקם התעופפו עם כל משב רוח. היו אלה מכתבים ומסמכים שבכותרתם היה מודפס באיטלקית "הקהילה היהודית של ליבורנו", שהתפזרו מן הארכיון של בית הקהילה. בית הכנסת נהרס עד יסודותיו. עמודי השיש שלפנים תמכו בכיפתו היו מוטלים בערבוביה זה על זה, והרצפה הייתה זרועה הרבה סידורי תפילה ומחזורים, וכולם היו כבר ספוגים מי גשמים שנקו בין החורבות. ארון הקדש היה פרוץ, ועתה ראיתי בין גלי החורבות גם ספרי תורה. שאלתי את מלווי כמה ספרי תורה היו בבית הכנסת הזה והוא ענה: "יותר ממאתיים". "האם כולם קבורים כאן?", שאלתי. הוא אישר זאת. "צריך לנסות להציל מה שניתן", אמרתי לו. "אי אפשר, אין לאן להכניס את הספרים מן הספרייה ואת ספרי התורה מבית הכנסת. ומה שחמור לא פחות, כל הדרכים אל הספרייה ואל בית הכנסת חסומות". מלווי לא היה חדור התלהבות רבה לשקם את קהילתו. הבנתי עוד באותו היום שתפקידי בליבורנו לא יצטמצם לעניין הקמה של בית ספר, כמו בבארי, או ללמד בו כמו ברומא, אלא שיהיה עליי לעסוק בשיקום של קהילה. אלא שבאותם הימים עוד לא ידעתי עליה ועל אנשיה דבר ולא היה לי מושג כיצד משקמים קהילות.

היהודים החלו לשוב. חלקם עוד היו בכפרים שהגרמנים החזיקו בהם, אך עם ההתקדמות של צבאותינו המשיכו פליטי העיר להתקבץ. פניתי למי שחשבתי שיש לפנות אליו בבקשה שישלח לליבורנו עוד איש שאוכל לחלק עימו את התפקיד, שמיום ליום נראה קשה ומסובך יותר. כנראה הצלחתי לשכנע אותו, כי אחרי ימים אחדים הצטרף אלי פני, חייל מן הפלוגה שגם אני שירתתי בה להלכה. פני, כמוני, לא היה מורה. לפני גיוסו היה סטודנט בטכניון ומאוחר יותר חבר באחד מקיבוצי עמק הירדן. מאז בואו עשינו הכול ביחד. בניינו של בית מדרש לרבנים, בית לא גדול ובו אולם תפילה וכמה חדרים, שעמד בתוך גן רחב ידיים היה היחיד שלא

נפגע, ובו החלטנו לשכן את בית הספר. גייסנו, פנינו ואני, גם ארבע מורות מקומיות. בית הספר שפתחנו אמור היה להיות, כמו זה שברומא, דו־תרבותי: איטלקי-עברי. שתיים מן המורות היו מורות ותיקות שלימדו שנים רבות עד הנהגתם של חוקי הגזע באיטליה. החלטנו להטיל עליהן את הכיתות הצעירות...

שתי המורות האחרות שעברו איתנו פיצו באישיותן ובעבודתן על המורות הוותיקות. אלה היו שתי אחיות, ושתיהן לא היו מורות לפני כן. המלחמה הפסיקה את לימודיהן באוניברסיטה – שתיהן בתחום הספרות והאמנויות. שתיהן היו נשים צעירות, אולי מותר אף לכנותן נערות, אינטליגנטיות, ומעל לכל סגולותיהן האחרות, אנינות טעם. נוהגן בילדים היה אריסטוקרטי ללא התנשאות. ספרים ורעיונות שהיו מוכרים בארץ באותם הימים לא היו ידועים בדרך כלל באיטליה, שהפשיזם סגר עליה. לכן, הרגשה מידית של קירבה אפפה אותנו כאשר מצאנו כי ניתן לדבר עם האחיות האלה על המינגווי ועל פרוסט, על "עכברים ואנשים" ועל מודיליאני (שמוצאו, דרך אגב, מליבורנו). על הרקע של קהילת ליבורנו של אותם הימים הצטיירו שתי האחיות כנציגות עולם אחר, עולם שבאותם הימים נדמה היה כי נשתמר רק בין דפי ספרים.

שנים אחדות עוד הייתי בקשר מכתבים עם אחת מהן. שנים רבות אחרי המסופר כאן קיבלתי עותק של ספר (באיטלקית) שנכתב על ידי אחת משתי הנשים האלה ושמו (אילו תורגם לעברית) היה "על מי מנוחות ינחילנו". הספר מתאר את מה שעבר על שתי האחיות האלה בימי המלחמה. בריחה מתמדת והסתתרויות בבתי איכרים במרחבי טוסקנה. התמונה האחרונה המתוארת בו היא של המפגש שלהן עם שיירה של חיילים ארץ ישראלים. הספר זכה לפרס ספרותי באיטליה ותורגם גם לאנגלית. האחיות השנייה, זאת שלא הייתה המחברת של הספר הזה, הייתה לציירת. השתדלתי הרבה שהספר יתורגם לעברית אך לא הצלחתי בכך...

אנשי ג'וינט היו באירופה וניסו לעזור בכל מקום שאפשר היה ושאי אפשר היה להגיע אליו. נציגיהם באיטליה ידעו על מצבם של יהודי ליבורנו. באותה העת הייתה בדרכה מארצות הברית אונייה שמרכזו הג'וינט שלח לאירופה ובה מצרכים בסיסיים לחלוקה בין הפליטים, שמספריהם עם ההתקדמות של צבאות הברית הלכו וגדלו. נוכח מצבם של יהודי ליבורנו החליטו נציגי הג'וינט להפנות את האונייה לעיר זו ולחלק שם את מלוא מטענה. הארגון של החלוקה הוטל עלינו, על פני ועליי. ליום אחד הפכנו את כיתות בית הספר ללשכת סעד, ללא כל ניסיון קודם בפעולות מסוג זה, ועליי להודות שניגשנו לארגון המבצע מתוך הרגשה מסוימת

של רתיעה מפני מילוי התפקיד המביך הזה. הכרנו באותם הימים היטב את איטליה הרעבה לכל מצרך ואת התנהגותם של אנשיה הלהוטים אחרי כל קופסת שימורים וכל פריט לבוש. דאגנו קצת. אך עם זאת לא רצינו, ואולי לא יכולנו, להתייחס אל אנשי הקהילה כאל קבצנים, העלולים להתפרע למראה ארגזי האוצרות שייפתחו לפניהם. החלטנו לנהוג בהם בכבוד. שלט בכניסה לבית הספר כיוון את הבאים לכיתה אחת שבה ריכזנו בגדים לחלוקה, בכיתה אחרת נעליים, בשלישית כלי בית, ברביעית מזונות משומרים, באחרות תרופות ביתיות, כלי מיטה ועוד. לא היה כל צורך להודיע על המבצע. למחרת היום שבו פרקנו את הארגזים, לא היה יהודי בעיר שלא ידע על העומד להתרחש. ביום החלוקה איש לא נעדר. מתוך ביישנות אני משער, הסתפקנו, חברי ואני, בשלטים שתלינו על דלתות החדרים, שלטים שהעידו על תכולתם והנחנו לאנשים להיכנס לתוכם וליטול את הדרוש להם. התייצבנו בשערו של הבית שדרכו יצאו אורחינו עם חבילות בדיהם. לא שאלנו שאלות ולא הערנו הערות. כל הבאים עברו בסדר ובשקט מחדר לחדר, נטלו מה שנטלו והלכו לדרכם. בערב היו החדרים מרוקנים מכול. התקשינו להחליט אם התנהגותם של האנשים האלה העידה על היותם ממושמצים מאוד או על היותם מבוששים כמי שנזקקים לתמיכה מסוג זה. ידענו, מהערות שהגיעו לאוזנינו, שחלקם נטלו נעליים ובגדים שלא לפי מידתם. לא היה ספק שאלה יועדו מיד לשוק השחור. אך כל זה התבצע באווירה של שקט ושל משהו שניתן אולי להגדירו ככבוד עצמי. ימים אחדים אחרי החלוקה הזאת, נדמה היה שחיי האנשים האלה נכנסו למסלול של שגרה, אולי מן הסוג שחיו לפני בריחתם מן העיר. ענייננו העיקרי היה מעתה בית הספר. הוא ועוד משהו.

בית הספר האכיל את הילדים ארוחה דשנה אחת ביום. גם זאת הייתה משימה שקיבלנו על עצמנו. הייתה זאת משימה חלקה צופית וחלקה כלכלית. החלק הצופי חל על אמצעי הבישול. לא היו לנו כל סידורים הולמים ומטבח שניתן בו לבשל ארוחה לעשרות ילדים. פניי היה זה שפתר את הבעיה באמצעות החומרים והכלים שהיו בהישג ידינו. אלה כללו חביות ריקות של דלק ודלק מזוט שאותו יכולנו לקבל מכל יחידה שלנו שחנתה בסביבתנו או שנהגיה הזדמנו לעירנו. פניי התקין מין מבער שפעל בדרך מקורית: אל תוך סמרטוט בוער הטבול במזוט היו מכוונות שתי מסילות דקיקות; באחת מהן זרמו טיפות מזוט ובאחרת טיפות מים. כאשר טיפות המים והמזוט היו נפגשות ומתערבבות בתוך הלהבה של הסמרטוט הבוער, הייתה מתרחשת מעין התפוצצות, ולהבה עזה הפולטת חום רב הייתה מתרוממת

אל חצי החבית התלויה מעליה, ששימשה כסיר בישול. אחרי זמן קצר היה סמרטוט ההבערה נשרף, אך אז הוא כבר לא היה נחוץ. ההתפוצצויות היו עתה כבר מבעירות האחת את הבאה אחריה והאש בערה ללא הפסקה כל זמן שהיה צורך בה. באמצעות המתקן הזה וחצי החבית ששימשה כדוד בישול אפשר היה לבשל רק מרק. על כן היינו הופכים למרק את כל מרכיבי המזון שעמדו לרשותנו, שהיה המנה הקבועה בתפריט היומי. כתוצאה משיטת הבישול הזאת היה גם טעמו של המרק אחיד, יום אחרי יום. ללא הבדל בשל מה שהוכנס לתוכו, היה איך שהוא הכול מתמזג תמיד לאותו טעם עצמו. המנה השנייה גם היא הייתה קבועה. ידידנו הקצינים ממחסני האספקה של הצבא היו מספקים לנו כמויות בלתי נדלות של שימורי פירות, כמובן נוסף על כל השימורים האחרים, אלה שהיו מגיעים אל דוד המרק. עד מהרה למדו הילדים להבחין בין בתי החרושת השונים לשימורי פירות על פי הטעמים השונים של האגסים, האפרסקים, השזיפים וכל יתר הפירות המשומרים שבהם האכלנו אותם.

החלק הכלכלי של מבצע האכלת הילדים היה כרוך באפיית לחם. היחידה שממנה באנו קיבלה על עצמה לספק לנו קמח ממה שטבחיה חסכו מן המנות המונפקות למטבחיה. את שק הקמח, שהיינו מקבלים מהם במועדים קבועים, היינו מוסרים לאופה בעיר, ותמורת עבודתו היה גובה את מחצית מספר הכיכרות שהיה מצליח לאפות מן הקמח שסיפקנו לו. המלחמה עשתה את האופה הזה לאדם עשיר מאוד. דומני שבאף מוסד חינוכי, במרוצת כל תולדותיו של החינוך, לא עלה בידי המחנכים לספק ארוחות דשנות כמו אלה שאנו סיפקנו לתלמידינו, מבלי שתעמוד לרשותם אפילו פרוטה אחת של תקציב...

בליבורנו נמשכה עבודתי כרגיל. פניי ואני לימדנו עברית וסיפרנו על הארץ, ערכנו חגיגות ונפגשנו עם הורים. שנים אחדות אחרי זה, מדינת ישראל כבר קמה, אני הייתי מורה מן המניין בבית ספר – לא שליח של תנועה אלא שכיר העובד לפרנסתו, כאשר בישר לי אחי, מאיר, שהיה באותם הימים חבר קיבוץ בגליל, כי הוטל עליו תפקיד של מדריך לקבוצת עולים שהקיבוץ קלט, עולים שהגיעו מאיטליה. בביקורי בקיבוץ אחרי השיחה הזאת התעניינתי מנין באו העולים האלה. היו ביניהם אחדים מתלמידי מבית הספר בליבורנו.

שפיה

שפיה הייתה מקום עבודתי הראשון כמורה אחרי סיום לימודי בבית מדרש למורים על שם דוד ילין בירושלים. שמו המלא של הכפר הזה היה "כפר הילדים מאיר שפיה". לפנים הייתה זאת מושבה ממושבות הברון. בזמן שהגעתי ליישוב הזה נותר בו רק מתיישב אחד שחי ועבד כמו איכרי מושבות הברון לפנים. כל יתר הכפר עבר לרשותו של מוסד חינוכי שעבר בתולדותיו גלגולים אחדים, אך בזמן בואי פעל כבר זה שנים אחדות במתכונת של מוסד חינוכי מגובש. חניכיו, כשלוש מאות בזמן בואי, התחלקו לשתי קבוצות. באחת היו ילדים שנשלחו למוסד הזה על ידי לשכות סעד של העיריות; לרוב ילדים יתומים או בני משפחות שמסיבות כלשהן לא יכלו לגדלם בבתיהם. הקבוצה השנייה הייתה של ילדי "עליית הנוער". בזמני היו אלה ילדים עולי תימן. ועוד כשבעים איש ואישה עובדי המוסד חיו בכפר: מורים, מדריכים, ראשי ענפים, ואנשי מינהל. היה זה צוות העובדים הקטן ביותר מכל המוסדות הדומים בארץ, שהריץ מוסד חינוכי מסוג זה, שבו מספר חניכים כפי שהיה. הכפר ממוקם בין שתי מושבות ברון אחרות, זיכרון יעקב ובת שלמה, מצד אחד, ומצידו האחר היו אז הכפרים הערביים אגזים ועין ראזאל, והיום מושבים (כרם מהר"ל ועין איילה) שהוקמו זמן קצר אחרי קום המדינה.

הופניתי לשפיה על ידי המורה שלי למדעי הטבע בסמינר למורים בבית הכרם שבאותם הימים סיימתי את לימודיי בו. הכפר פנה לסמינר, שאז נהנה מיוקרה רבה בארץ, בבקשה שימצא עבורו מועמד מתאים להוראת לימודי טבע. המשרה הזאת עמדה להתפנות. באתי לבקר את המקום שהוצע לי. כל בני מחזורי ביקשו מקום עבודה בערים הגדולות. לי לא היו העדפות מן הסוג הזה. אז ומאז היה טיבו של המוסד החינוכי, סוג העבודה שהוא זימן לי, חשובים בעיניי יותר מכל דבר אחר. אלא שלא מהסיבות האלה בחרתי בשפיה. בבואי לשם הוקסמתי ממבט ראשון ממראה עיניי. פינה ירוקה מטופחת זאת המוקפת בחורש הכרמל שבתה את ליבי מיד. קיבלתי על עצמי את התפקיד עוד לפני שידעתי מהו, מהם תנאי העבודה, או כל דבר אחר שנהוג לבחון ולברר בהזדמנויות כאלה.

הסיבה העיקרית לכך שהופניתי על ידי המורה שלי למקום הזה התבטלה: המורה שהכפר ביקש להחליף לא פרש, ולי הוצע להיות מורה לכל המקצועות בכיתה ה' של ילדי הארץ, אלה שלשכות הסעד הפנו לכפר. השינוי הזה לא הדאיג אותי, וכפי שהתברר אחר כך, גרם לי הרבה הנאה. הייתה זאת כיתה של בני עשר,

ילדים נבוכים, חלקם מרגישים עצמם דחויים על ידי הוריהם, אם היו להם הורים, מקצתם כבויים מבחינה רגשית וחלקם פרוצים. המשותף לכולם היה שכולם רצו מאוד ללמוד, וכולם ביקשו אהדה וחבה. זאת היא אחת משתי כיתות (האחרת היא זו שהייתה הראשונה שלי בסמינר בית הכרם, שבו נתקבלתי כמדריך פדגוגי כעשר שנים מאוחר יותר) שאני זוכר עד היום את כל תלמידיה ואת רובם גם בשמם. היום הם עברו את גיל השישים, אך דמותו של כל אחד מהם כילד עומדת מול עיניי. מבחינתי הייתה זאת תקופה פורייה מאוד. הייתה לי הזדמנות לבחון את מה שלמדתי בסמינר, בחינה שעד מהרה הביאה אותי למסקנה שבבואי לבארי, שנים לפני זה, שבה התחלתי את הקריירה שלי כמורה, ללא כל הכנה פדגוגית, לא הייתי פחות מוכן למילוי תפקידי משהייתי אחרי סיום לימודיי, שכביכול הכשירו אותי למילוי התפקיד הזה. התחלתי בניסויים פדגוגיים, חיברתי חומרי לימוד, ניסיתי מעין שיטות הוראה חלופיות, ובסך הכול נהניתי מכל יום עבודה.

יום עבודה של מורה בשפיה היה שונה מיום עבודה של מורה בכל מקום אחר. הוא היה מתחיל בביקור במגורי תלמידיו כדי להעיר אותם ולזרז את צאתם ללימודים או לעבודה. התלמידים למדו חצי יום ועבדו חצי יום, בסדר מתחלף. היו ימים שבהם היו מתחילים בלימודים, ובימים אחרים בעבודה והלימודים התנהלו אחרי הצהריים. יום העבודה של המורה היה אפוא פרוס על פני היום כולו, חלקו בשעות הבוקר וחלקו אחרי הצהריים. שלוש פעמים ביום היה המורה אוכל ביחד עם תלמידיו בחדר האוכל. בערבים, לפני כיבוי אורות, היה המורה שוב במגורי תלמידיו, לאחל להם לילה טוב ולשים לב אם כולם במיטות.

מלבד הלימודים, ולא פחות מהם, תרמו לחייהם של הילדים שלושה חוגים שעמדו לרשותם. לחלקם הם קבעו את הכיוון ואת התוכן של מלוא חייהם. קשה להגזים בתיאור חשיבותם של המפגשים של הילדים עם מה שמצאו בחוגים האלה. ראשית, היה זה החוג הדרמטי. ניהלו אותו והקימו אותו זוג: הוא ד"ר יעקב ואשתו פרנציסקה, שניהם עולים מגרמניה. הוא היה לפני עלייתו מרצה באוניברסיטה ומומחה, אם איני טועה, לספרות הצרפתית, ואשתו תלמידתו של [מקס] ריינהרדט, איש התאטרון המפורסם. הוא תרגם מחזות מן הרפרטואר הקלאסי תוך התאמתם לתפיסת ילדים: משיקספיר ועד מולייר, והיא ביימה אותם תוך שהיא מלמדת את הילדים משחק. החוג השני היה של ריקוד. ניהל אותו אריה כלב, מורה לחינוך גופני, שהכוראוגרפיה הייתה קרובה לליבו כנראה יותר מהתעמלות. החוג השלישי היה של תזמורת מיתרים. ניהל אותו משה יעקבסון, בעצמו

חניך שפיה, שם למד את הפריטה במנדולינה. לא הייתה זאת תזמורת שאספה נגנים והכינה אותם לביצוע משותף. הוא לימד את הילדים, עשרות רבות מהם כל שנה, לקרוא תווים, לנגן בכלי ובהדרגה שילב אותם לפי התקדמותם בביצועיה של התזמורת, מן הצנועים ביותר ועד למורכבים ביותר. התהליך הזה של הבאת ילדים לעולמה של המוזיקה היה מתוכנן בעבודתו של יעקבסון עד הפרט האחרון. התלמידים המתקדמים יותר היו מדריכים את המתחילים. תזמורת המיתרים, שהגישה ממיטב היצירות, התגבשה במשך השנים והייתה, על כל דורות חבריה, לתזמורת בוגרי שפיה, גם היא בניצוחו של משה יעקובסון, המופיעה בקונצרטים עד היום הזה.

שלושת החוגים האלה היו לרבים מחניכי שפיה לא רק עיסוק בתקופת שהותם במוסד אלא לתוכן חיים משם ואילך. מבין תלמידי כיתתי אני יודע על שניים מבוגריה שהם מורי מוזיקה ומארגני תזמורות כמו זו שהייתה בשפיה, ושניהם החלו את חייהם המוזיקליים בתזמורת שפיה. אני יודע גם על אחרים שהם רקדנים מקצועיים בלהקות ושחקנים בתאטרות. מאז ועד היום, בארץ ובחוץ לארץ, לא נתקלתי במפעל בעל עומק והיקף כמו שלושת החוגים האלה שראיתי את עבודתם במשך שנתיים. חבל שמייסדיהם של החוגים האלה לא סיכמו את ניסיונותיהם בכתב לתועלת מסגרות חינוך אחרות, אם כי ברור לי שמה שנעשה בשפיה יכול היה להיעשות רק מכוח כישורונם ויכולתם הפדגוגית של מחולליו.

במבט לאחור ומפרספקטיבה של חמישים שנה אני משוכנע היום, ששפיה הייתה מוסד חינוך שבתנאים שבהם הוא פעל ועם סוגי חניכיו תרם להם כל מה שמותר לצפות ממוסד חינוכי. היה זה מוסד שלא רק קלט ילדים שהיו זקוקים למקלט; זה היה מוסד שהעז לקבל על עצמו אחריות לחייהם העתידיים של חניכיו, ובמובן זה הוא היה באמת תחליף להורים. לגבי רוב החניכים, עד כמה שידעתי מגעת, הוכתרו מאמציו בהצלחה. אני חושב ששהותי במוסד הזה במשך שנתיים הייתה זכייה גדולה שזכיתי בה.

את הדברים האחרונים אמרתי, מכיוון שבזמן שהותי בשפיה, אף שידעתי להעריך נכונה את המעלות של המוסד הזה, הייתי גם ביקורתי לגבי עניינים אחרים שבו. לגבי חלקם אני ביקורתי גם היום, לגבי אחרים התמתנה ביקורתי. עבודת הילדים בשפיה, ילדים כמו אלה שאני הייתי מחנכם (למושג מחנך במוסד הזה הייתה משמעות של ממש, משמעות שאינה דומה לזו שבה טעון המושג מחנך בבית ספר רגיל), ילדים בני עשר, לא הייתה "אמצעי חינוכי", היא הייתה עניין ממשי כמו

עבודתם של המבוגרים, שכירים שהועסקו במוסד. עבודתם הייתה כלולה בחישוב העלויות ובמימון המוסד. ראשי ענפים חקלאיים, ראשי ענפי משק אחרים (מאפייה, מטבח, חדר האוכל וכו'), היו חייבים להפיק תוצרת משמעותית באמצעות עבודת החניכים, שהם ולרוב רק הם היו עובדיהם. עבודתם של האחראים לכל תחומי הפעולה האלה הייתה קשה מאוד. ולא משום שהילדים האלה לא רצו לעבוד, אלא משום שלחלק לא מבוטל מהם הייתה העבודה הזאת באמת קשה מדי.

שנים אחדות אחרי זה הוריתי תולדות החינוך (תחילה בסמינר בית הכרם ואחר כך באוניברסיטה). מעיסוקי בתחום זה התברר לי שבשלב המעבר לחינוך חובה חינם בארצות המערב ניסו כמה חינוכאים דגולים למצוא מתכונת לחינוך "זול" בשביל ילדי עניים, חינוך שהילדים האלה יוכלו לממנו בעבודתם. רוברט און ניסה זאת בסקוטלנד בעבודת ילדים בבית חרושת, פסטלוצי בשווייץ בעבודת הילדים בחקלאות, אך איש מהם לא הצליח בכך. ילדים אינם מסוגלים לכסות בעבודתם את עלויות חינוכם, יהיו נמוכות ככל שיהיו. לכל המרובה, מה שהם מסוגלים לעשות הוא לתרום משהו לעלויות חינוכם וקיומם על ידי עבודה בהיקף דומה לזה שהיה בשפיה. דעתי אז הייתה – וכזאת היא גם היום – שהחבל שם נמתח יתר על המידה, אך הבנתי שללא עבודתם של הילדים לא יכול היה הכפר לעשות למענם את כל הדברים הטובים שעשה.

הייתי בשפיה בימי פרוץ מלחמת השחרור. בערבו של היום שבו התקבלה החלטת האו"ם על הקמת מדינת ישראל בא אליי מישוה, כבר איני זוכר מי זה היה, ומסר לי כי עליי לגשת למקום מסוים להצטייד בנשק כדי להצטרף לכיתה שתשמור על הכפר ותצא בלילה מחוץ לגדר לסיורים. החל באותו הלילה לנתי ביחד עם חבורת הסיור ברפת, שהייתה הבניין הקיצוני של הכפר מצד הכפרים הערביים השכנים. כל לילה היינו יוצאים פעמים אחדות לסיורים. במרוצת המלחמה נכבשו הכפרים האלה. אך עד אז היה סדר חיי כזה: לנתי ברפת ביחד עם האחרים בכיתת המסיירים, ובבוקר הייתי הולך לכיתתי בבית הספר. אחרי שהכפרים האלה נכבשו, הייתי יוצא לשרת במשלטי הסביבה לשבוע שבועיים ושב לשבוע שבועיים לכפר, אם מנהליו היו מצליחים לשחרר אותי. אוכלוסיית המבוגרים של כ-70 איש ובכללם לא יותר משני תריסרים של נושאי נשק, שמרה, נוסף על תפקידיה הרגילים, על כ-300 חניכים.

מדוע ואיך, למרות כל זה, עזבתי את כפר הילדים מאיר שפיה? אחרי חודשים אחדים של חיים בכפר הזה התברר לי שהשכר המשולם לכל העובדים ובכללם

למורים אינו דומה כלל לזה שהיה באותם הימים מקובל בארץ. כולם ידעו זאת, אך הפחד גרם לכולם להשלים בשתיקה עם המצב [...].

בקיצור, ההנהלה קיבלה את כל הדרישות שהעליתי, דרישות שאושרו כמובן על ידי רוב העובדים באספה, שבה נבחרתי לנציגם. היה זה ניסיוני הראשון והאחרון בארגון עובדים ובמאבק מקצועי, שהוליך עד אל סף שביתה. [אך] יצרם הרע של חברי ההנהלה גרם להם לעשות צעד אחד נקמני נגדי. הם פנו למפקח על בית הספר, איש משרד החינוך (בינתיים קמה המדינה), בבקשה שיוציא אותי מן הכפר, בטענה שאני קומוניסט, ובמוסד קטן כזה, הם טענו, דווקא בגלל הצלחתי כמורה, אני מסוכן. אף יום בחיי לא הייתי קומוניסט, אך גם לא הייתי חש עלבון בכך שמישהו היה בטעות מגדיר אותי כך. אלא שכאן לא הייתה טעות. כאן היה זדון של נקמנות במערומו.

המפקח שאליו הם פנו פיקח על בית הספר בכפר כל השנתיים שבהן עבדתי שם. הוא החל לשבח את עבודתי מן הביקור הראשון בכיתתי. פעם בשובי איתו משיעור לחדר מורים פנה לכל אלה שהיו שם ואמר בהצביעו עלי: "ממנו תראו וכן תעשו". המפקח הזה הבין כנראה את המזימה והחליט שלא להסתבך. הוא פנה אליי, בלי להזכיר ולו במילה אחת את בקשת מנהלי הכפר שהופנתה אליו, בהצעה שניסחה בערך כך: "אני רוצה שבשנה הבאה תהיה מורה בבית ספר שאני מאוד מחשיב אותו. שם תוכל לפרוש כנפיים". לא ידעתי על חלקם של חברי הנהלת הכפר בהצעה שהוצעה לי, ולא עלה על דעתי שהם מסוגלים למעשה כזה. אך מכיוון שלא היה לי דבר נגד התנסות בבית ספר רגיל במקום אחר, הסכמתי מיד בלי דיבורים יתרים ובירורים נוספים להצעתו של המפקח, למרות שלא הרגשתי כלל כי בשפיה משהו הפריע לי לפרוש כנפיים. בכך הסתיים פרק שפיה בחיי.

[אף לא] יום אחד לא נטרתי איבה לאנשים אלה, גם אחרי שהתברר לי מה עמד מאחורי ההצעה שהציע לי המפקח. מכיוון שאין סודות בעולם, נודע לי הדבר חודשים אחדים אחרי שכבר הייתי מורה באותו בית ספר שהמפקח הפנה אותי אליו. שפיה העניקה לי שנתיים שאהבתי אותן אז, ואני ממשיך להגות בהן בסיפוק ובחיבה עד היום. אך זה אינו העיקר. מאחר שמוסד חינוכי אינו קיים בשביל מתן סיפוק לעובדיו (אף שטוב אם עבודתם בו מעניקה להם סיפוק), אלא קיים למען חניכיו, גם דעתי על המוסד הזה נקבעה בעיקר מהערכת תרומתו לחיי הילדים שגדלו בו. כשאני משקיף על המוסד הזה מנקודת הראות של הילדים שגדלו שם, אני מוצא שהכפר הזה העניק להם כל מה שהיה אפשרי בתנאים נתונים. רבים מבין

חניכיו בעבר יודעים שהם חבים למוסד הזה כל מה שזכו בו בחייהם. ואין אני שוכח, באומרי זאת, את חלקם של חברי ההנהלה בכל זה. למדתי שם הרבה, וגם הפרשה של המרד בהנהלה ונקמת חבריה בי לא היו לגבי אלא עוד לקח חשוב אחד. לקח בתחום הטבע האנושי.